

Designing and Validating the Optimum Model of Digital Citizenship Education Curriculum with an Integrated Approach in High School

Javad Hatami¹, Seyedeh Sara Shahabi², Ibrahim Talae² & Seyed Mehdi Sajadi³

- * Corresponding Author: Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities, University of Tarbiat Modares, Tehran, Iran. Email: j.hatami@modares.ac.ir
- 1. Ph.D. Student of Curriculum, Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities, University of Tarbiat Modares, Tehran, Iran.
- 2. Associate Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities, University of Tarbiat Modares, Tehran, Iran.
- 3. Associate Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities, University of Tarbiat Modares, Tehran, Iran.

Abstract

Objectives : This study aims to design and validate the optimal model of digital citizenship education curriculum with an integrated approach in high school. For this purpose, two main questions were investigated: 1) what are the characteristics of the integrated curriculum model of digital citizenship education in high school? 2) To what extent is the proposed model valid from the viewpoint of experts?.

Materials and Methods: The research method is mixed with the exploratory design which was done in two qualitative-quantitative parts. In the qualitative part, the model was designed and in the quantitative part, the model was validated by descriptive survey method. In the qualitative section, all available texts and theoretical and research sources were reviewed. Also, 20 specialists in curriculum planning and educational technology and digital experts were selected by purposive. Data validity was obtained through triangulation. The data collection tool was the semi-structured interview and the content analysis method was used for data analysis.

Discussion and Conclusions: The findings were explained according to the Ecker model in the form of digital citizenship education curriculum components including logic, goals, content, learning opportunities, resources, teacher's role, time, space, grouping, and evaluation. According to the research findings, program logic has considered the integration of digital citizenship issues in curricula. The target element referred to the three categories of digital citizenship ethics, digital citizenship literacy, and digital citizenship skills in three dimensions of knowledge, skills, and attitude. The content was presented in three sections: protection, education, and respect; there was an emphasis on the importance of active teaching approaches. Also, the teacher was mentioned as a guide and facilitator; and the use of various sources was emphasized. In this curriculum design, time and place are flexible. Activities are done in small groups. In the evaluation section, a variety of qualitative evaluation methods were continuously considered. The survey method was used to validate the efficiency; the validation results showed that from the viewpoint of curriculum studies and educational technology and digital experts and the proposed pattern was appropriate.

Keywords: Curriculum, Digital Citizenship Education, Integrated Approach, High School.

مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی

مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی

پاییز و زمستان ۱۴۰۲

دوره ۱۶، شماره ۲ (پیاپی ۳)

صفحات: ۸۹-۱۱۲

DOI: [10.48308/mpes.2023.103919](https://doi.org/10.48308/mpes.2023.103919)

ISSN: [2423-5261](https://doi.org/10.48308/mpes.2023.103919)

E-ISSN: [2538-6344](https://doi.org/10.48308/mpes.2023.103919)

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۱/۲۶ بازنگری مقاله: ۱۴۰۲/۰۲/۱۵

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۰۱ چاپ مقاله: ۱۴۰۲/۰۷/۰۱

طراحی و اعتبار بخشی الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه

جواد حاتمی^۱، سیده سارا شهایی^۱، ابراهیم طلائی^۲ و سیدمهدی سجادی^۳

j.hatami@modares.ac.ir

* نویسنده مسئول: استاد گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۱. دانشجوی دکتری برنامه درسی، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۲. دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۳. دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

چکیده

هدف: هدف این پژوهش طراحی و اعتبار بخشی الگوی برنامه درسی تلفیقی تربیت شهروندی دیجیتال است. در پژوهش حاضر دو پرسش اساسی مورد بررسی قرار گرفته است: (۱) الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه چه ویژگی‌هایی دارد؟ (۲) الگوی پیشنهادی از نظر متخصصان تا چه میزان معتبر است؟

مواد و روش‌ها: این پژوهش جزء پژوهش‌های آمیخته با طرح اکتشافی است که در دو بخش کیفی-کمی انجام شده است؛ در بخش کیفی به فرایند طراحی الگو و در بخش کمی با روش توصیفی از نوع پیمایشی، به اعتبار بخشی الگو پرداخته شد. در بخش کیفی حوزه مطالعات شامل منابع نظری و پژوهشی داخلی و خارجی در دسترس و همچنین ۲۰ نفر از متخصصان و صاحب نظران حوزه برنامه‌ریزی درسی، تکنولوژی آموزشی و کارشناسان حوزه دیجیتال بود که به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده‌اند. روایی داده‌ها از طریق سه سوپه‌سازی حاصل شد. ابزار گردآوری، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بود برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون استفاده شد.

بحث و نتیجه‌گیری: یافته‌ها مطابق با الگوی اگر در قالب مؤلفه‌های برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال شامل منطق، اهداف، محتوا، فرصت‌های یادگیری، منابع، نقش معلم، زمان، فضا، گروه‌بندی و ارزشیابی، تبیین گردید. طبق یافته‌های پژوهش منطق برنامه، تلفیق مسائل مربوط به شهروندی دیجیتال در برنامه‌های درسی و آموزشی را مورد توجه قرار داده است. عنصر هدف به سه دسته اخلاق شهروندی دیجیتال، سواد شهروندی دیجیتال و مهارت‌های شهروندی دیجیتال در سه بعد دانش، مهارت و نگرش اشاره داشت. محتوا در سه بخش محافظت، آموزش و احترام مطرح شد و بر اهمیت رویکردهای فعال تدریس تأکید گردید همچنین به معلم در نقش راهنما و تسهیل‌گر اشاره شد و بهره‌گیری از منابع متنوع مورد تأکید قرار گرفت. در این طراحی برنامه درسی زمان و مکان انعطاف‌پذیر بوده، فعالیت‌ها در قالب گروه‌های کوچک انجام می‌پذیرد. در بخش ارزشیابی انواع روش‌های ارزشیابی کیفی مورد توجه قرار گرفتند. در مرحله اعتبار بخشی از روش کمی از نوع پیمایشی بهره گرفته شد. نتایج اعتبار بخشی نشان داد که الگوی پیشنهادی از نظر متخصصان مطالعات برنامه درسی، تکنولوژی آموزشی و حوزه دیجیتال مناسب بوده است.

واژگان کلیدی: برنامه درسی، تربیت شهروندی دیجیتال، رویکرد تلفیقی، دوره متوسطه.

حاتمی، جواد، شهایی، سیده سارا، طلائی، ابراهیم، و سید مهدی. (۱۴۰۲). طراحی و اعتبار بخشی الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه. مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی، ۱۶(۲)، ۸۹-۱۱۲. doi: 10.48308/mpes.2023.103919

Copyright: © 2023 by the authors. This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

مقدمه

جامعه در هر دوره متناسب با مقتضیات زمانی آن از افراد مطالبات معینی دارد که از ذات زندگی اجتماعی آنان سرچشمه می‌گیرد. از این رو، جامعه می‌کوشد در پرتو مجموعه فعالیت‌های هدفمند، فرد مورد نظر خود را به‌عنوان شهروندان امروز و فردا مجهز به مهارت‌هایی نماید که او بتواند در عرصه‌های مختلف نقش مؤثری ایفا کند (آقازاده، ۱۳۸۵). از این رو تربیت شهروندی و به‌طور خاص تربیت شهروندی دیجیتال به‌عنوان یکی از مباحث مهم در تعلیم و تربیت مطرح شده است.

کودکان و نوجوانان با قدرت رسانه‌های دیجیتال و فناوری برای اکتشاف، ارتباط و یادگیری به روش‌های جدید رشد می‌کنند و بزرگ می‌شوند. با این قدرت و توان، جوانان فرصت‌های بزرگی دارند، اما آن‌ها با چالش‌ها و معضلات روبرو هستند. پژوهش ریل و بیلی^۱ (۲۰۰۴) مؤید این حقیقت است وی در نتیجه پژوهش خود به برخی سوء استفاده‌هایی که توسط دانش آموزان انجام گرفته اشاره می‌کند. سرقت ادبی، هک کردن سرورهای مدرسه، دانلود غیرقانونی موسیقی، دسترسی به سایت‌های غیراخلاقی و انجام بازی‌های ویدئویی در طول زمان کلاس درس از فراوانی بالایی برخوردار است.

با توجه به اینکه فن‌آوری‌های جدید هر روز در حال توسعه هستند و ارتباطات آنلاین به یک وسیله رایج و مهم برای ایجاد و حفظ ارتباطات تبدیل شده است و از سویی دیگر گسترش روز افزون استفاده از فناوری‌ها و نقش قابل توجهی که فناوری‌ها در بروز تغییرات و برخی چالش‌ها دارند، ایجاب می‌کند کودکان و نوجوانان آگاهی و مهارت‌های لازم برای بهره‌گیری مناسب از تکنولوژی را کسب کنند تا بتوانند علاوه بر استفاده بهینه از فناوری رفتار مطلوبی در فضای مجازی داشته باشند. در جهت تحقق چنین منظوری بسیاری از مدارس در تلاشند تا با گنجاندن آموزش شهروندی دیجیتال به‌عنوان بخشی از برنامه‌های درسی خود، فرهنگ مثبتی را پیرامون رسانه و فناوری ایجاد کنند. آموزش شهروندی دیجیتال دانش‌آموزان را به دانش، مهارت‌ها و منابعی مجهز می‌کند تا به‌عنوان یادگیرنده مادام‌العمر موفق عمل کنند. تربیت شهروندی دیجیتال به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا یاد بگیرند که در یک محیط دیجیتال با مسئولیت‌پذیری و اعتماد به نفس مشارکت کنند. هم‌چنین افراد را برای یادگیری استراتژی‌هایی برای اتخاذ تصمیم‌گیری مناسب و رفتار مسئولانه در فضای مجازی فرا می‌خواند.

اولین قدم در تعریف شهروندی دیجیتالی، تمایز بین شهروندی دیجیتالی از شهروند الکترونیک است. شهروند الکترونیک کسی است که از حداقل دانش لازم درباره مفاهیم پایه فناوری اطلاعات و ارتباطات برخوردار است، توانایی برقراری ارتباط با اینترنت و ارسال و دریافت پیام‌های الکترونیکی از طریق پست الکترونیک را دارد و هم‌چنین اطلاعات، خدمات، کالاها و نرم‌افزارهای مورد نیاز خود را از طریق اینترنت جستجو می‌کند ضمن اینکه چنین فردی باید نسبت به تأمین امنیت شخصی و خانواده در برابر آسیب‌های اینترنتی آگاهی داشته باشد و بتواند امور مختلف زندگی خود را تا حد امکان از طریق شبکه‌های اینترنتی انجام دهد (بکر^۲ و همکاران، ۲۰۱۰). به بیانی واضح‌تر شهروند الکترونیک کسی است که از توانایی لازم برای کار با رایانه برخوردار باشد و بتواند از اینترنت برای انجام سریع‌تر و مؤثرتر امور روزمره زندگی از قبیل برقراری ارتباط با دیگران، خرید و فروش، معاملات بانکی، استخدام، مسافرت، تفریح، سرگرمی و درمان استفاده کند. شهروند الکترونیک نیازمند مجموعه مشخص دانش و مهارت‌های مربوط به فناوری اطلاعات و ارتباطات هم‌چنین استفاده کارآمد از آن‌ها است. تمرکز آموزش شهروند دیجیتالی بر کمک به افراد به‌ویژه جوانان و تمرین مهارت‌های اجتماعی آنلاین در مقابل تذکرات در برابر رفتارهای مشکل آفرین و مسئله‌سازی چون مزاحمت‌های سایبری و مشکلات اخلاقی است.

برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال برای پرورش مهارت‌ها، نگرش و تمایلات ضروری برای شهروندی

1. Ribble & Bailey

2. Becker

دیجیتال طراحی شده است. این برنامه درسی دیجیتال دارای امتیازاتی برای مخاطبان به‌ویژه در زمینه راهبردهای توانمندسازی دانش‌آموزان در کلاس درس است و به آن‌ها کمک می‌کند تا فردی مؤثر در فضای مجازی خود باشند. برنامه درسی شهروندی دیجیتال در صدد تحقق یادگیری مهارت‌های عملی و پرورش تمایلات برای حرکت در دنیای دیجیتال برای دانش‌آموزان است، تا آن‌ها بتوانند این مهارت‌ها را در زندگی روزمره خود به کار گیرند. این برنامه درسی به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا مهارت‌های عملی مانند نحوه ایجاد رمزهای عبور قوی و محافظت از اطلاعات خصوصی، ارزیابی اعتبار منابع آنلاین توسعه دهند. هدف برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال کمک به دانش‌آموزان است تا تصمیم‌گیرندگان مسئولیت‌پذیر، متفکر و اخلاقی در فعالیت خود در فضای مجازی باشند (جمیز، ۲۰۲۱).

امروزه مطمئن‌ترین روش برای توسعه شهروندی دیجیتال، تدوین برنامه‌های درسی تربیت شهروندی دیجیتال در دوره‌های مختلف نظام آموزشی است. زیرا بسیاری از کشورهای توسعه یافته، آموختن مجموعه‌ای از مهارت‌های شهروندی دیجیتال در عصر اطلاعاتی جدید را برای کودکان و نوجوانان ضروری می‌دانند و آن را برای توسعه اقتصادی و اجتماعی پیش نیاز اصلی معرفی می‌کنند. به همین منظور بسیاری از کشورها در جهت توسعه تربیت شهروندی دیجیتال از سال‌ها پیش موضوع سواد رسانه‌ای را در سرفصل‌های رسمی برنامه‌های آموزشی خود وارد کرده‌اند. آموزش و پرورش ایران نیز که از سال ۱۳۹۱ برخی مباحث مربوط به آشنایی و شناخت رسانه‌ها را در کتاب‌های درسی گنجانده است (صلواتیان و همکاران، ۱۳۹۶). همچنین به‌منظور توسعه شهروندی دیجیتال و تشویق دانش‌آموزان به استفاده مناسب از تکنولوژی برخی مدارس سیاست‌های استفاده قابل قبول را به کار بردند این سیاست‌ها برای تعیین قوانین استفاده از تکنولوژی در مدارس ایجاد شد این سیاست‌ها طراحی شدند تا به دانش‌آموزان بگویند چه چیزهایی را می‌توانند در ارتباط با استفاده از تکنولوژی در مدارس انجام دهند. مدارس بسیاری در دنیا برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال را اجرا می‌کنند. بسیاری از مدارس مجری برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال معتقدند که اجرای این برنامه درسی، فرهنگ مثبت رسانه و فناوری را در دانش‌آموزان ایجاد می‌کند (ریبل، ۲۰۰۷). همچنین در ایران در سند تحول آموزش و پرورش به‌منظور تقویت رفتارهای رسانه‌ای دانش‌آموزان، جایگاه و نقش نهاد رسانه، فناوری‌های ارتباطی و بهره‌گیری هوشمندانه از آن و مواجهه فعال و آگاهانه برای پیشگیری و کنترل آثار و پیامدهای نامطلوب آن مورد توجه قرار گرفته است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰).

در یک برنامه درسی مفید انتظار می‌رود تا دانش‌آموزان دانش خود را بسازند و فهم خودشان را در قالب یک تصویر بزرگ مجسم کنند (اولونبی اولکه^۲) دانش‌آموزان برای ایجاد معنا و ایجاد دانش بیشتر، به جای روش آموزش سنتی و تقسیم موضوع واحد، جامعیت دید داشته باشند (عزیزی، نوروزی و زارعی زوارکی، ۱۳۹۴). یکی از راه‌های تحقق این انتظارات، برنامه درسی تلفیقی است. یعنی برنامه‌ای که با اتصال مفاهیم و مهارت‌های اصلی به زمینه‌های متعدد باعث وحدت موضوع شود. در تدریس به صورت تلفیقی دانش‌آموزان فرصت پیدا می‌کنند مفاهیم یاد گرفته شده را در موقعیت‌ها و زمینه‌های مختلف به کار گیرند. اجرای برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال نیازمند رویکرد تلفیقی است. همانطور که اشناپدر^۳ (۲۰۱۶) در پژوهش خود بیان می‌کند سیاست‌های جدیدی برای ترویج آموزش شهروندی دیجیتال در برنامه‌های درسی نیاز است. وی رویکرد تلفیقی را روش مناسب در آموزش شهروندی دیجیتال در برنامه‌های درسی می‌داند و بیان می‌کند تلفیق شهروندی دیجیتالی در برنامه‌های درسی مدارس متوسطه نوع جدید و متفاوتی از فرصت‌های ارزیابی برای دانش‌آموزانی که نقش شهروندی دیجیتالی را بر عهده دارند ارائه

1. James
2. Oyeleke Oluniyi
3. Snyder

می‌دهد. تلفیق موضوعات درسی این امکان را برای دانش‌آموزان فراهم می‌کند تا به جای آنکه موضوعات را به‌طور مجزا از یکدیگر مطالعه کنند به مطالعه همه جانبه و یکپارچه موضوعات بپردازند. (بکتا، ۲۰۱۰) نیز شهروندی دیجیتال را به معنای وجود سواد دیجیتالی و ترکیبی از مهارت‌ها، دانش و درک می‌داند که افراد جوان باید قبل از اینکه بتوانند به‌طور کامل و ایمن در یک دنیای فزاینده دیجیتال شرکت کنند، آن‌ها را یاد بگیرند. این مجموعه مهارت‌ها و دانش، به صورت تلفیقی یعنی در آموزش همه موضوعات در همه سطوح گنجانده شود.

مخاطبان اصلی آموزش شهروندی دیجیتال کودکان و نوجوانان هستند. دلایل آن هم چندان پیچیده نیست دانش و تجربه کم این گروه و در نتیجه نیاز بیشتر آن‌ها به آموزش از یک طرف و مقرون به صرفه بودن آموزش برای آن‌ها از نظر طول مدت بازده سرمایه‌گذاری آموزشی از طرف دیگر بیش از سایر گروه‌ها توجه برنامه‌ریزان این حوزه را به خود جلب کرده است. نکته مهم‌تر آن است که میزان در معرض خطر قرار گرفتن این گروه از سایر گروه‌ها بیشتر است (ارجمندی، ۱۳۸۴). یافته‌های پژوهشی (فلندر، ۲۰۰۹؛ لنهارت^۱، ۲۰۰۹؛ مسعودی، ۱۳۹۳) حاکی از این است که در میان انواع مخاطبین رسانه‌های ارتباطی و فناوری‌ها، کودکان و نوجوانان بیشتر از همه تحت تأثیر این رسانه‌ها قرار دارند. هم‌چنین دانش‌آموزان در مقطع متوسطه نیاز دارند تا در مورد امنیت در اینترنت و محافظت از حریم شخصی، شهروند خوب و مسئول بودن در استفاده از اینترنت آموزش ببینند. در این سن آن‌ها می‌توانند در محیط آنلاین و اجتماعات مجازی مسئولانه‌تر عمل کنند. بنابراین زمان خوبی است تا آن‌ها را تشویق کرد که هنجارهای اجتماعی در مورد به اشتراک گذاشتن اطلاعات، هم‌چنین ارتباط در فضای آنلاین را اجرا کنند.

نتایج پژوهش‌های (حسینی، ۱۴۰۰؛ نصیری، ۱۳۹۶ و کیارسی، ۱۳۹۶) که نشان می‌دهد برنامه درسی که در جهت تربیت شهروندی دیجیتال اجرا می‌شود نتوانسته آن‌گونه که شایسته است به تربیت شهروندی کودکان و نوجوانان در محیط مجازی بپردازد. انتشار کتاب «تفکر و سواد رسانه‌ای» اولین گام برای آموزش سواد رسانه‌ای در مدارس است. نتایج بررسی‌های نصیری (۱۳۹۶) نشان می‌دهد که ادبیات متن‌های این کتاب رسانه‌ها را بررسی می‌کند. غالباً بینش حاکم بر کتاب «محدودیت‌سازی» است، که با منع و سرکوب همراه است. هم‌چنین نتایج پژوهش کیارسی (۱۳۹۶) نشان می‌دهد که بیشترین میزان توجه به سواد رسانه‌ای در اسناد وزارت آموزش و پرورش، تنها به مؤلفه فهم و درک انتقادی بوده و برای ارتقای مؤلفه توانایی ارتباطی و عمل اخلاقی هیچ سیاستی تدوین نیافته است. حسینی (۱۴۰۰) نیز در پژوهش خود نشان داد که در برنامه درسی کار و فناوری مفاهیم و مؤلفه شهروندی دیجیتال به صورت آموزش مستقیم در دستور کار قرار گرفته نتوانسته به همه جنبه‌های تربیت شهروند دیجیتالی بپردازد به گونه‌ای که به برخی جنبه‌ها (ارتقای سواد مجازی) توجه زیادی شده است در حالی که به بعضی از جنبه‌ها (ارتقای مهارت‌های تجارت دیجیتالی، حقوق و مسئولیت، آداب دیجیتالی) اصلاً توجهی نشده است. هم‌چنین کتاب درسی کار و فناوری در پایه ششم ابتدایی بیشترین توجه را بر افزایش سواد فناوری که شامل یادگیری نحوه استفاده از تکنولوژی در سطح عملکردی است قرار داده است. این برنامه درسی برای معلمان، مدیران، والدین به ویژه دانش‌آموزان برای درک تکنولوژی در سطح پایه‌ای سودمند است اما مهارت‌هایی را برای آماده کردن دانش‌آموزان برای کار و زندگی و مشارکت در یک فضای دیجیتال را ارائه نمی‌دهد. شواهد فوق و شواهد دیگری که می‌توان در جریان فعالیت و ارتباط کودکان و نوجوانان در فضای مجازی مشاهده کرد بیانگر آن است که در برنامه درسی رسمی آن‌گونه که انتظار می‌رود توجه کافی و همه جانبه‌ای به تربیت شهروندی افراد به ویژه کودکان و نوجوانان نشده است. عدم توجه کافی در تربیت شهروندی دیجیتال موجب می‌شود فرد در همه ابعاد رشد کافی را نداشته باشد و این امر موجب بروز برخی رفتارهای غیراخلاقی و آسیب‌زا در محیط دیجیتالی شود. مرور اقدامات و پژوهش‌های انجام شده در کشور در زمینه تربیت شهروندی

دیجیتال نشان می‌دهد که آن دسته از برنامه‌های درسی تدوین شده برای ارتقاء سواد رسانه‌ای و تدوین کتاب درسی «تفکر و سواد رسانه‌ای» و «کار و فناوری» چندان کامیاب نبوده است. هم‌چنین با بررسی پژوهش‌های انجام شده در حوزه تربیت شهروندی دیجیتال شاهد خلاء هایی هم در حوزه پژوهشی و هم در حوزه عملیاتی هستیم. هم‌چنین پژوهش‌هایی در پایگاه علمی کشور در زمینه تربیت شهروندی دیجیتال در دوره متوسطه یافت نشد و بیشتر پژوهش‌ها در حوزه سواد رسانه‌ای در دوره ابتدایی انجام شده است. تعداد محدود و انگشت‌شماری از پژوهش‌ها به برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال پرداخته‌اند از جمله: حسینی (۱۴۰۰)، داوودیان (۱۳۹۹) و عبداللهی (۱۳۹۸). پژوهش‌های مذکور به جایگاه تربیت شهروندی در دوره ابتدایی، مقایسه تطبیقی مؤلفه‌های تربیت شهروندی در فضای مجازی و حقیقی و آگاهی فراگیران و معلمان نسبت به مفهوم شهروندی دیجیتال و بکارگیری آن پرداخته‌اند. از این رو به نظر می‌رسد برخورداری نسل جوان کشور از مهارت‌های شهروندی دیجیتال، یکی از مسایل مهم به شمار می‌رود که نهاد آموزش و پرورش باید ضمن پرورش علمی دانش‌آموزان، با برنامه‌ریزی دقیق، برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال را مورد توجه قرار دهد تا قدرت تجزیه و تحلیل همراه با دید انتقادی به دست آورند که توجه به آموزش مهارت‌های شهروندی در محیط دیجیتالی در این جهت اهمیت زیادی دارد از آنجا که در رویکرد تلفیقی مفاهیم و مضامین مورد نظر (محتوا و مهارت‌های شهروندی دیجیتال)، به تناسب موضوع، درمواد درسی مختلف تلفیق می‌شوند و به صورت درهم تنیده و یکپارچه به ارتقای سطح سواد شهروندی دیجیتال می‌انجامد. لازم است که این آموزش‌ها در قالب برنامه درسی شهروندی دیجیتال با بهره‌گیری از رویکرد تلفیقی مورد توجه قرار بگیرد. لذا ارائه الگوی برنامه درسی شهروندی دیجیتالی در دوره متوسطه نظام آموزش و پرورش به منظور پر کردن این خلاء امری ضروری به نظر می‌رسد. براین اساس پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این سوال است که الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال در دوره متوسطه نظام آموزش و پرورش چه ویژگی‌هایی دارد.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

بویل^۱ (۲۰۱۰) برای سنجش تأثیر برنامه درسی شهروندی دیجیتال بر استفاده و سوء استفاده از فناوری، تحقیقات شبه آزمایشی انجام داد. این مطالعه به روش نمونه‌گیری ساده انجام شد این مطالعه بر روی دو گروه از دانش‌آموزان دوره متوسطه انجام شد. یک گروه در معرض برنامه درسی قرار گرفتند. براساس داده‌های جمع‌آوری شده دانش‌آموزان شرکت‌کننده در برنامه درسی همگی نتایج قابل توجه بهتری در ارتباط با عناصر شهروندی دیجیتالی، قوانین و مقررات دیجیتال، ارتباطات دیجیتال، سواد دیجیتال، تجارت دیجیتال، قانون دیجیتال، حقوق و مسئولیت‌های دیجیتال و سلامت و سلامتی دیجیتال به دست آوردند. مطالعات وی (۲۰۱۰) حاکی از نیاز دانش‌آموزان به حضور فعال در برنامه درسی شهروندی دیجیتال است. لیونز^۲ (۲۰۱۲) رابطه میان متغیرهای پایه تحصیل و جنسیت را با شهروندی دیجیتال، زورگیری اینترنت، واریسی والدین و امنیت فردی در میان ۱۸۵۱ دانش‌آموز دختر و پسر کلاس‌های پنجم، هفتم، نهم و یازدهم بررسی نمود. بر پایه یافته‌های به دست آمده نشان داد که پسران بیش از دختران و دانش‌آموزان پایه‌های بالاتر تحصیلی بیش از پایه‌های پایین‌تر دچار سرپیچی امنیت فردی و استفاده نادرست از فضای دیجیتال می‌شدند. واریسی والدین بر هر دو جنسیت یکسان بود اما در پایه‌های تحصیل پایین‌تر بیشتر بود. یافته‌های لیونز (۲۰۱۲) نشان داد که جنسیت دانشجویان تأثیر معنی داری بر ایمنی شخصی و سوء استفاده از شهروندی دیجیتال دارد. مردان بیشتر در معرض خطر بودند. این یافته‌ها بیان داشتند که پایه تحصیلی تأثیر معنی داری بر سوء استفاده شهروندان دیجیتال و خطرات ایمنی شخصی دارد. با افزایش پایه تحصیلی، سوء

1. Boyle

2. Lyons

استفاده شهروندان دیجیتال و خطرات ایمنی شخصی افزایش یافته، در حالی که مشارکت والدین با افزایش سطح کلاس دانش‌آموزان کاهش می‌یابد. طبق گزارش لیونز (۲۰۱۲)، داده‌های جمع‌آوری شده از مطالعه و تحقیقات تکمیلی نشان داد که خطرات دیجیتال با افزایش سن افزایش می‌یابد.

تحقیقی توسط سوپو^۱ (۲۰۱۳) انجام شده است که به بررسی رابطه بین باورهای رهبران آموزشی و اجرای برنامه‌های درسی شهروندی دیجیتالی در مدارس مختلف و اینکه تا چه حد شهروند دیجیتالی در مدارس مختلف گنجانیده شده پرداخته است. این یافته‌ها حاکی از آن است که بین اعتقادات رهبران و برنامه‌های درسی شهروندی دیجیتال رابطه قوی وجود ندارد. علاوه بر این داده‌ها حاکی از تأکید بیشتر بر شهروندی دیجیتال در برنامه‌های درسی دبیرستان‌ها بود. شرکت‌کنندگان ۹ عنصر شهروندی دیجیتالی را به ترتیب اهمیت از بیشترین تا کمترین رتبه بندی کردند که عبارت بودند از: حقوق و مسئولیت‌های دیجیتال، سواد دیجیتال، امنیت دیجیتال، قانون دیجیتال، دسترسی دیجیتال، آداب و رسوم دیجیتال، ارتباطات دیجیتال، تجارت دیجیتال و سلامت دیجیتال.

اشنایدر (۲۰۱۶) یک روش تحقیق کیفی به‌منظور «بررسی ادراک معلمان از شهروندی دیجیتال در دانش‌آموزان دوره راهنمایی» انجام داد. مصاحبه‌های معلم و مدیر به‌عنوان داده‌ها جمع‌آوری شد. یافته‌های مشخص کرد با تلفیق شهروند دیجیتالی، همکاری و مشارکت جهانی و رسانه‌های اجتماعی در برنامه‌های درسی دوره متوسطه، دانش‌آموزان در تبدیل شدن به شهروندان جهانی و کاربران مسئول فناوری، علاقه و مسئولیت بیشتری بر عهده گرفتند.

یک مطالعه کیفی موردی که توسط پین^۲ (۲۰۱۶) طراحی شده است که به ارزیابی آموزش اخلاق سایبری، امنیت فضای مجازی دانش‌آموزان پرداخته است. داده‌ها از مصاحبه‌های معلمان، مشاهدات کلاس و برنامه درسی جمع‌آوری شد. پس از کدگذاری چندین موضوع پدیدار شد: شرکت‌کنندگان از ضرورت برنامه درسی شهروندی دیجیتال آگاه نبودند و در کلاس‌هایشان درباره شهروندی دیجیتال بحث می‌کردند، هیچکدام به‌عنوان یک فرایند مستمر شهروند دیجیتالی را تدریس نمی‌کردند. توصیه‌هایی شامل به‌روزرسانی استانداردهای فن آوری برای نشان دادن دقیق‌تر شهروندی دیجیتال بود و اینکه مهارت‌های فن آوری نباید به صورت جداگانه تدریس شوند. هم‌چنین مهارت‌های مورد نیاز قرن بیست و یکم به دانش‌آموزان آموزش داده شود تا در روش به کارگیری فناوری اخلاقی و مسئولانه عمل کنند.

لورا میشل^۳ (۲۰۱۷) پژوهشی را با هدف بررسی تأثیر DDL^۴ در درک شهروند دیجیتالی دانش‌آموزان مدرسه انجام داد. DDL برنامه‌ای است با ویژگی‌های امنیتی جدید که امکان کنترل حریم خصوصی شهروندان را از طریق کنترل بهتر اطلاعات شخصی فراهم می‌کند. برای جمع‌آوری داده‌ها از مصاحبه‌ها، نظرسنجی‌ها و یادداشت‌های مشاهده‌ای استفاده شد. برای شناسایی مضامین توصیفی از کدگذاری استفاده شد. یافته‌ها نشان داد برنامه مداخله‌ای، درک مثبت نسبت به شهروند دیجیتالی در یادگیری دانش‌آموزان را افزایش داده است. به‌طور خاص، گرایش‌های پدیدار شده توسط سه عنصر شهروند دیجیتالی دسته‌بندی شدند: آداب و رسوم دیجیتال، ارتباطات دیجیتال و سواد دیجیتال. آداب و رسوم دیجیتالی آگاهی پیشرفته‌ای از ردپای دیجیتال را ایجاد می‌کند.

گیلسون^۵ (۲۰۱۸) در پژوهش خود نشان داد که توسعه رویکرد شهروند دیجیتالی با استفاده از رسانه‌های اجتماعی نیاز به ادغام دو عنصر مهم دارد: ۱- استفاده از برنامه‌های درسی فرصتی را به‌منظور توسعه درک شهروندی و آموزش مدنی از طریق استفاده از برنامه‌های رسانه‌های دیجیتال، نرم‌افزارها و بازی‌ها برای

1. Suppo
2. Payne
3. Michelle
4. The digital driver's license
5. Gleason

دانش‌آموزان فراهم می‌کند. رسانه‌های دیجیتال روشی را برای یادگیری در مورد ابعاد مهم شهروندی و آموزش مدنی و کاهش موانع مشارکت ارائه می‌دهد. ۲- استفاده از رسانه‌های اجتماعی راهی است برای اینکه افراد جوان بتوانند صلاحیت‌های شهروندی دیجیتال خود را از طریق تولید، اشتراک و بحث در مورد اطلاعات مربوط به سیاست توسعه دهند.

جوی^۱ (۲۰۲۱) در پژوهش که با عنوان «حرکت به سوی آموزش شهروندی دیجیتال مبتنی بر دموکراسی مشارکتی» انجام داده است بیان می‌کند رسانه‌های اجتماعی یک ابزار آموزشی رایج برای ترویج مشارکت مدنی و مشارکت سیاسی در مدارس هستند. پژوهش وی نشان می‌دهد که معلمان می‌توانند با کمک به دانش‌آموزان مشارکت سیاسی و فعالیت ارتباطی آن‌ها را با استفاده از هشتگ‌ها به‌عنوان یک اقدام جمعی توسعه دهند.

عبداللهی (۱۳۹۸) در پایان‌نامه خود به بررسی «آگاهی مدرسان و فراگیران ایرانی زبان انگلیسی نسبت به مفهوم شهروندی دیجیتال و بکارگیری آن» پرداخته نتایج پژوهش وی ضرورت بالابردن میزان آگاهی دیجیتال در بین معلمان و دانش‌آموزان را نشان می‌دهد تا دانش‌آموزان بتوانند تبدیل به افرادی دارای سواد فناوری و کاربرانی با اخلاق شوند که در مقابل پیامدهای سوء و مخاطرات محیط‌های دیجیتال ایستادگی کنند.

جودزاده (۱۳۹۹) در پژوهش خود به «بررسی شایستگی‌های شهروندی دیجیتال دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز» پرداخت. یافته‌های پژوهش نشان داد میزان شایستگی‌های شهروندی دیجیتال دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز از نظر شهروندی دیجیتال و مؤلفه‌های دسترسی دیجیتال، تجارت دیجیتال، سواد دیجیتال، ارتباطات دیجیتال، آداب دیجیتال و امنیت دیجیتال در سطح پایین‌تر از حد مطلوب و مؤلفه‌های قوانین دیجیتال و حقوق و مسئولیت دیجیتال در سطح مطلوب و مؤلفه‌ی سلامت دیجیتال در سطح بالاتر از مطلوب بود.

داوودیان و بناهان (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «مقایسه تطبیقی مؤلفه‌های تربیت شهروندی در فضای مجازی و حقیقی با نگاهی بر فرصت‌ها و تهدیدها» نشان دادند تربیت شهروندی فضای مجازی به پرورش شهروندان نقاد و تقویت میل به یادگیری مادام‌العمر کمک می‌کند تا با بهره‌گیری از ویژگی‌های متمایز فضای مجازی در جهت آموزش و پژوهش، گذراندن اوقات فراقت با کیفیت بالا، مشارکت در امور اجتماعی راه‌گشا باشد. نتایج پژوهش وی شناخت مؤلفه‌های تربیت شهروندی در فضای مجازی به‌منظور بهره‌مندی بیشتر از فرصت‌ها و کاهش تهدیدها را ضروری می‌داند.

حسینی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهش خود به «بررسی جایگاه تربیت شهروندی مجازی در برنامه‌های درسی رسمی دوره ابتدایی نظام آموزشی ایران» پرداخته‌اند نتایج پژوهش نشان می‌دهد که جایگاه تربیت شهروندی مجازی در برنامه‌های درسی دوره ابتدایی ایران تا حد زیادی مغفول مانده است. و به ضرورت توجه به تربیت شهروندان مجازی در برنامه‌های درسی دوره ابتدایی از نظر ایجاد پوشش مناسب روی مؤلفه‌های مورد نیاز برای تربیت شهروندی مجازی تأکید کرده‌اند.

پیشرفت سواد فناوری معلمان و سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان بخشی از سیاست‌های کلان کشور قرار گرفته است و در برنامه درسی ملی در حوزه تربیت نیرو و یادگیری کار و فناوری مورد توجه بوده است. هم‌چنین در سند تحول بنیادین نیز به سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان اشاره شده است ولی رد پای تربیت شهروندی دیجیتال و توجه کامل به تمام شایستگی‌های شهروندی مجازی در سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش ضعیف است و برنامه درسی رسمی موجود در نظام آموزشی نتوانسته به‌طور شایسته‌ای به تربیت شهروندی کودکان و نوجوانان در دنیای دیجیتال بپردازد. هم‌چنین مفهوم شهروندی دیجیتال که گسترده‌تر از سواد دیجیتال و دربرگیرنده آن است نادیده گرفته شده، چگونگی و نوع تلفیق نیز بیان

نشده از سوئی، دانش‌آموزان درک درستی نسبت به نقش شهروندی خود در فضای دیجیتال ندارند. بنابراین پژوهش حاضر در صدد طراحی و اعتباربخشی برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال براساس رویکرد تلفیقی است به‌منظور تحقق این هدف دو پرسش ذیل مورد بررسی قرار گرفته است.

سؤالات پژوهش

۱. الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال براساس رویکرد تلفیقی از نظر مؤلفه‌های برنامه درسی چه ویژگی‌هایی دارد؟

۲. الگوی پیشنهادی برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال براساس رویکرد تلفیق از نظر متخصصان مطالعات برنامه درسی، تکنولوژی آموزشی و کارشناسان حوزه دیجیتال تا چه میزان معتبر است.

روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق دارای رویکرد کیفی و بر اساس هدف کاربردی است و به لحاظ گردآوری داده‌ها نیز پژوهشی آمیخته است. در انجام پژوهش از روش‌های کیفی و کمی بهره گرفته شد. مراحل انجام این پژوهش در دو مرحله طراحی و اعتباربخشی انجام شده است. در بخش کیفی برای پاسخگویی به پرسش اول از منابع علمی و پژوهشی استفاده شد. معیار انتخاب منابع مرتبط بودن محتوای آن‌ها با موضوع پژوهش بود. بر این اساس، مقالات منتشر شده بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱ در پایگاه اطلاعاتی Science Direct, Iran Doc, Magiran, SID, Google Scholar، در باره برنامه درسی شهروندی دیجیتالی جستجو و گردآوری شدند. در این بخش ابزار گردآوری داده‌ها چک لیست بود. در بخش دوم نظرات ۲۰ نفر از متخصصان حوزه برنامه درسی، تکنولوژی آموزشی و کارشناسان حوزه دیجیتال با روش نمونه‌گیری هدفمند و با ابزار مصاحبه نیمه‌ساختاریافته برای طراحی و تکمیل الگو گرفته شد. گردآوری داده‌ها تا جایی ادامه یافت که پژوهشگر به اشباع نظری رسید. برای تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه از روش تحلیل مضمون استفاده شد. تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه در سه مرحله انجام شد: در مرحله اول، متن مصاحبه‌ها به‌طور کامل ضبط و به جای اسامی شرکت‌کنندگان از کدهای عددی استفاده شد. پس از ضبط مصاحبه‌ها روی کاغذ نوشته شد و سطر به سطر مورد بررسی قرار گرفت و نکات کلیدی دیدگاه‌های صاحب‌نظران استخراج و مفاهیم اولیه مشخص شد. در مرحله دوم تمام نکات کلیدی به دست آمده که از نظر معنایی مشابه هم بودند در یک طبقه قرار گرفتند بدین ترتیب کدهای محوری مشخص شدند مرحله سوم با قرار دادن کدهای محوری در یک طبقه کلی مقوله‌های اصلی شکل گرفت روایی داده‌ها از طریق سه سویه‌سازی حاصل گردید. برای حصول اطمینان از پایایی ابزار، از روش اجرای مجدد استفاده شد. در مرحله دوم، برای اعتباربخشی الگوی طراحی شده از نظرات ۱۵ نفر از متخصصان برنامه درسی و تکنولوژی آموزشی با پرسشنامه محقق ساخته در طیف پنج دامنه (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم و خیلی کم) استفاده شد. پس از تکمیل پرسشنامه‌ها داده‌ها مورد تحلیل قرار گرفتند. برای تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از شاخص‌های آمار توصیفی استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

به‌منظور شناسایی ویژگی‌های عناصر الگو، محقق داده‌های پژوهشی را از بین منابع خارجی و داخلی از پایگاه‌های علمی گردآوری نمود. در گام بعدی نیز مصاحبه‌ای با متخصصان، در حوزه‌های مطالعات برنامه درسی، تکنولوژی آموزشی و کارشناسان حوزه دیجیتال انجام داد. بعد از مطالعه و بررسی منابع و مقاله‌های مرتبط و کدگذاری‌های حاصل از مصاحبه‌ها و تحلیل و تفسیر آن‌ها زمینه طراحی و شناسایی عناصر الگو فراهم گردید. کامل‌ترین و در عین حال کاربردی‌ترین برداشت از عناصر برنامه درسی که می‌تواند

به‌عنوان الگوی زیر بنا در برنامه‌ریزی درسی مورد استفاده قرار گیرد، الگوی تار عنکبوتی اگر است. با عنایت به این مهم پژوهش حاضر عناصر برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال را براساس الگوی تار عنکبوتی اگر در نظر گرفته و به طراحی الگو که مشتمل بر ۱۰ عنصر برنامه درسی است (منطق، اهداف، محتوا، فعالیت‌های یادگیری و روش تدریس، منابع یادگیری، گروه‌بندی، زمان، مکان و ارزشیابی) اقدام گردید. پس از تحلیل و بررسی و کدگذاری مصاحبه‌ها مؤلفه‌ها و ویژگی‌های عناصر برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال مطابق با الگوی اگر مشخص شد و برای اطمینان از کارآمدی الگوی پیشنهادی، به اعتباربخشی الگو پرداخته شد.

سؤال اول: عناصر الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال مبتنی بر رویکرد تلفیق دارای چه ویژگی‌هایی است؟

در بخش نخست برای پاسخگویی به پرسش اول به بررسی منابع علمی و پژوهشی پرداخته شد. اطلاعات مورد بررسی در قالب عناصر دهگانه برنامه درسی در جدول شماره (۱) ارائه شده است.

جدول ۱. ویژگی‌های عناصر برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتالی مستخرج از منابع نظری

مؤلفه‌ها

داشتن مهارت آنلاین ایمن، آشنایی با فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی، مشارکت مؤثر در دنیای دیجیتال، تلفیق مهارت‌های شهروندی دیجیتال با موضوعات مختلف درسی، مهارت سواد دیجیتالی، تقویت تفکر انتقادی. منطق (Common Sense Media, 2009 ; Clifton, 2010 ; Hollandsworth, Dowdy & Donovan, 2011 ; Ribbl, 2013 ; Daniel, Krutka and Jeffrey Carpenter, 2017 ; Council of Europe, 2019).

آشنایی با اصول ارتباط مناسب در فضای مجازی، آگاهی از سودمندی آداب و رسوم دیجیتالی، آگاهی از نقش و تأثیر فناوری در فرایند یادگیری، آشنایی با حقوق شهروندی در فضای مجازی، درک اهمیت مالکیت فکری، آگاهی از مشکلات ناشی از اعتیاد اینترنتی، شناخت اصول تجارت آنلاین ایمن، ایجاد حس مسئولیت، احترام و ارزش نهادن به قوانین محیط آنلاین، رعایت دستورالعمل‌های ایمن. مدیریت زمان در استفاده از فناوری، تشویق به پذیرش مسئولیت شهروندی در محیط‌های دیجیتال. توانایی پذیرش و تبعیت از قوانین محیط‌های آنلاین، توانایی بهره‌گیری اخلاقی و ایمن از فناوری، مهارت به کارگیری تفکر انتقادی و استدلال‌ورزی. (Common Sense Media, 2009 ; Hague, Cassie and Payton, Sarah, 2010 Ribbl, 2013 ; Daniel, Krutka and Jeffrey Carpenter, 2017 ; ISTE, 2017 ; Council of Europe, 2019 ; James & Mendoza, 2021).

دسترسی دیجیتالی، آداب و استانداردهای الکترونیکی رفتار، تجارت و خرید و فروش الکترونیکی کالا و خدمات، ارتباطات دیجیتالی، سواد رسانه‌ای، حقوق و مسئولیت‌های دیجیتال، قانون دیجیتال، امنیت دیجیتال بهداشت و سلامت دیجیتال.

سازماندهی محتوا؛ ساختار محتوای برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال با تمرکز بر شکل میان رشته‌ای مورد توجه است. با گنجانیدن مفاهیم سواد رسانه‌ای و شهروندی در دنیای دیجیتال در دل دروس مختلف دانش‌آموزان قادر خواهند بود آموخته‌های خود را با موضوعات مختلف مرتبط سازند و آن را از ابعاد مختلف درک کنند. تلفیق محتوا با موضوعات و دروس مختلف ریاضی، مطالعات اجتماعی، علوم، فناوری اطلاعات و ارتباطات انجام می‌گیرد. (Common Sense Media, 2009 ; Hague, Cassie and Payton, Sarah, 2010 ; Ribble, Bailey, & Ross, 2004 ; Coleman, 2006 ; Cassie and Payton, Sarah, 2010 ; Hollandsworth, Dowdy & Donovan, 2011 ; Ribbl, Council of Europe, 2013 ; Daniel, Krutka and Jeffrey Carpenter, 2017 ISTE, 2017 ; 2019).

بهره‌گیری از روش‌های یادگیری فعال، دانش‌آموزمحور بودن فرایند آموزش، پرسش و پاسخ، ایفای نقش، بحث گروهی، تصویرسازی ذهنی، بهره‌گیری از تجربیات جامعه محلی به ویژه متخصصان حوزه سلامت، مصاحبه و مشاهده فرایند محافظت صاحبان مشاغل از سخت‌افزارها و شبکه‌ها.

(Common Sense Media, 2009 ; Hague, Cassie and Payton, Sarah, 2010 ; Hollandsworth, Dowdy & Donovan, 2011; Ribbl, 2013 ; Daniel, Krutka and Jeffrey Carpenter, 2017 ; ISTE, 2017 ; Council of Europe, 2019).

معلم در نقش راهنما و تسهیل‌گر و الگودهی قرار دارد، بهره‌گیری از روش‌های نوین و فناوری‌های جدید در جریان یادگیری، برخورداری از سواد دیجیتالی و سواد رسانه‌ای، تأمین‌کننده منابع و مواد آموزشی، مرتبط ساختن موضوعات و کتاب‌های درسی به تجارب زندگی روزمره دانش‌آموزان که منجر به کسب یادگیری بیشتر و واقعی‌تر در دانش‌آموزان می‌شود.

(Common Sense Media, 2009 ; Hague, Cassie and Payton, Sarah, 2010 ; Hollandsworth, Dowdy & Donovan, 2011 ; Ribbl, 2013 ; Daniel, Krutka and Jeffrey Carpenter, 2017 ; ISTE, 2017 ; Council of Europe, 2019).

بهره‌گیری از منابع متنوع یادگیری، کتب درسی، منابع مجازی نظیر اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و پایگاه‌ها و سایت‌ها، منابع انسانی مثل والدین و تعامل با دوستان، فیلم، کلیپ‌های آموزشی، استفاده از نمودارها، نقشه‌ها درباره حقایق و آمار مربوط به آسیب‌های فضای مجازی و محیط‌های آنلاین، استفاده از منابع متناسب با تفاوت‌های فردی و توجه به میزان دسترسی افراد به امکانات و منابع آموزشی.

(Common Sense Media, 2009 ; Hague, Cassie and Payton, Sarah, 2010 ; Hollandsworth, Dowdy & Donovan, 2011 ; Ribbl, 2013 ; Daniel, Krutka and Jeffrey Carpenter, 2017 ; ISTE, 2017 ; Council of Europe, 2019).

توجه به اهمیت مشارکت، درگیری و فعال بودن دانش‌آموزان در فرایند یادگیری مباحث مربوط به شهروندی دیجیتال و گفتگوهای گروهی، گروه‌بندی دانش‌آموزان در قالب گروه‌های کوچک.

(Ribbl, Bailey, & Ross, 2004 ; Common Sense Media, 2009 ; Ribble, 2013 ; Daniel, Krutka and Jeffrey Carpenter, 2017 ; ISTE, 2017 ; Council of Europe, 2019).

فراهم کردن کلاس درس و فضای درونی مدرسه، محیط خارج از مدرسه، خانه، کسب تجارب دست اول در بستر فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان محیط‌های واقعی.

(Common Sense Media, 2009; Clifton, 2010; Ribbl, 2013; Daniel, Krutka and Jeffrey Carpenter, 2017; Council of Europe, 2019).

انعطاف‌پذیری در زمان آموزش، استفاده از زمان رسمی مدرسه و بهره‌گیری از تلفیق در زمان برنامه‌های درسی دیگر به‌منظور افزایش زمان و عمق یادگیری، استفاده از زمان‌های آزاد و غیررسمی مدرسه جهت یادگیری بیشتر.

(Common Sense Media, 2009; Ribbl, 2013; Daniel, Krutka and Jeffrey Carpenter, 2017; Council of Europe, 2019).

استفاده از ارزشیابی تشخیصی، تکوینی و پایانی در فرایند آموزش، انجام ارزشیابی غیررسمی ارزیابی رفتار و نگرش دانش‌آموزان توسط بازخوردها و گزارش والدین، ثبت وقایع روزانه، انجام پروژه فردی، ارزشیابی مستمر، ارزشیابی از عملکرد، خود ارزیابی.

(Common Sense Media, 2009; Hollandsworth, Dowdy & Donovan, 2011; Ribbl, 2013; Daniel, Krutka and Jeffrey Carpenter, 2017; ISTE, 2017; Council of Europe, 2019).

پس از تحلیل مبانی نظری پژوهشگر دست به مصاحبه نیمه‌ساختاریافته زد. ابتدا، متن مصاحبه‌ها ضبط شد. سپس همه مصاحبه‌ها به متن بازگردانده و کدگذاری انجام شد. در نخستین مرحله نکات مهم مصاحبه‌ها درباره ویژگی‌های تربیت شهروندی دیجیتال به صورت کدگذاری باز انجام شد و در مرحله بعد کدهایی که محتوای مشترکی داشتند مشخص و در نهایت تم‌های اصلی نام‌گذاری گردید. نتایج این

کدگذاری در جدول شماره ۲ آمده است.

جدول ۲. مفاهیم و مقوله‌های استخراج شده حاصل از مصاحبه با متخصصان

تم	تکرار	کدگذاری محوری	کدهای باز
اهداف آموزشی و ضرورت	۳۳	- سازگاری با تحولات تکنولوژیکی ۱ - محافظت از اطلاعات شخصی ۲ - دستیابی به امنیت و فعالیت ایمن ۴ - حفظ حدود و شأن و کرامت انسان‌ها ۲ - ارتباط و تعامل مناسب در فضای مجازی ۲ - استفاده آگاهانه و مؤثر از تکنولوژی ۳ - استفاده هدفمند از رسانه ۲ - زندگی مطلوب در فضای دیجیتال ۳ - تعهد شهروندی ۲ - آماده شدن برای چالش‌های قرن بیست و یک ۲ - مشارکت و مسئولیت‌پذیری دیجیتال ۲ - ورود به تجارت الکترونیک ۳ - تقویت نگاه نقادانه و تحلیلی فراگیران ۲ - تأثیر فناوری بر ابعاد مختلف زندگی ۲ - جامعه‌پذیر کردن دانش‌آموزان ۱ و فروش اینترنتی	سازگاری با تحولات تکنولوژیکی، دستیابی به امنیت، محافظت از اطلاعات شخصی، زندگی اثر بخش در دنیای دیجیتال، حفظ حدود و شأن و کرامت انسان‌ها، بالا بردن سطح امنیت الکترونیکی، تعامل مناسب در فضای مجازی، زندگی مطلوب در فضای دیجیتال، احترام به شأن انسان، تعهد شهروندی، شهروند دیجیتالی منتقد، استفاده فعالانه و آگاهانه از تکنولوژی، استفاده هدفمند از رسانه و تکنولوژی‌های ارتباطی، مشارکت دیجیتالی، آماده شدن برای زندگی بهتر، تصمیم‌گیری درست، ورود به تجارت الکترونیک، برقراری ارتباط مناسب در فضای مجازی، تأثیر و حضور فناوری در همه عرصه‌های زندگی، آماده شدن برای چالش‌های قرن ۲۱، افزایش مسئولیت‌پذیری، تبعیت از قوانین محیط‌های آنلاین، آگاهی شهروندان، برقراری ارتباط سالم، تأثیر فناوری بر ابعاد مختلف زندگی، تقویت نگاه نقادانه و تحلیلی فراگیران، فعالیت مؤثر و ایمن در فضای دیجیتال، جامعه‌پذیر کردن دانش‌آموزان، افزایش خرید و فروش اینترنتی

کدگذاری یافته‌های حاصل از آموزش‌های مورد نیاز در توسعه و ایفای نقش شهروندی دیجیتال

تم اصلی	تکرار	کدگذاری محوری	کدهای باز
محتوای آموزشی	۳۸	دانش در مورد محیط‌های- دیجیتالی ۱ آشنایی با چگونگی مرور، جستجو- و فیلتر کردن اطلاعات و محتوای دیجیتال ۱ آشنایی با مسائل و مشکلات - فضای مجازی ۱ آموزش رفتارهای شهروندی ۱ - آموزش دانش و مهارت‌های ایجاد- ارتباط با استفاده از اشکال مختلف رسانه ۱ توانمندی‌های ارتباطی ۳ - اخلاق‌مداری ۲ - آگاهی‌های حقوقی ۱ -	آگاهی در مورد محیط‌های دیجیتالی، مسائل و مشکلات فضای مجازی، آموزش رفتارهای شهروندی، توانمندی‌های ارتباطی، مهارت‌های ارتباطی، قانونمندی، اخلاق‌مداری، توانمندی در حوزه اطلاعات و دانش سواد دیجیتالی، اطلاعات سخت‌افزاری و هم نرم‌افزاری، آگاهی‌های حقوقی و اخلاقی، سواد رسانه‌ای، آشنایی با حقوق شهروندی در فضای مجازی، سواد اطلاعاتی، نگاه تحلیلی و نقادانه، توانایی حل مسئله، آشنایی با حقوق و مسئولیت‌های شهروندی، نحوه شناسایی، دسترسی و سازماندهی و تجزیه و تحلیل اطلاعات، آموزش محافظت از خود، فعال کردن سیستم امنیتی، محافظت از هویت دیجیتالی، آگاهی از نحوه استفاده ایمن و پایدار از

- دانش سواد رسانه‌ای و دیجیتالی - تکنولوژی، برخورد مؤدبانه در مکالمات تلفنی و ارسال پیام و دقت در انتخاب کلمات در ۵
 توانایی حل مسئله ۱ - ارسال پیام، استفاده مناسب و اخلاقی از آموزش محافظت از حریم - فناوری‌ها، اعتبارسنجی اخبار و ارتباطات، خصوصی ۲
 ایجاد و خلق محتوای آموزشی در فضای آگاهی از روش‌های فعال کردن - مجازی، اشتراک‌گذاری اطلاعات، آشنایی با حقوق شهروندی در حوزه دیجیتال، سیستم امنیتی ۲
 آگاهی از روش‌های محافظت - ادغام شایستگی‌های شهروندی دیجیتال در از هویت دیجیتالی ۱
 طول سال تحصیلی در ارتباط با درس و آگاهی از نحوه استفاده ایمن و - فعالیت‌های مختلف، آشنایی با راهکارهای تولید محتوا در فضای مجازی، ایجاد تعادل در آگاهی از تکنولوژی ۲
 آگاهی از نحوه اعتبارسنجی اخبار - فعالیت فضای آنلاین و آفلاین، تشخیص روابط و ارتباطات ۱
 سالم از ناسالم، آگاهی از پیامدهای رفتارهای آموزش خلق محتوا در فضای - پرخطر در فضای مجازی ۲
 مجازی ۲ - جایگاه تکنولوژی، وب گردی و یادگیری قوانین وب، مهارت تصمیم‌گیری درست، نحوه اشتراک‌گذاری اطلاعات ۱ -
 دانش مربوط حقوق شهروندی در - آشنایی چگونگی مرور، جستجو و فیلتر کردن اطلاعات و محتوای دیجیتال. آشنایی حوزه دیجیتال ۲
 تشخیص روابط سالم از ناسالم ۱ - با انواع برنامه‌های آنتی ویروس. امنیت شبکه. آگاهی از روش‌های مدیریت حریم خصوصی. - آگاهی از پیامدهای رفتارهای پرخطر در فضای مجازی ۱
 حفظ مالکیت فکری. جستجوی سایت‌های آگاهی از نقش و جایگاه تکنولوژی - تجاری مطمئن. خرید اقلام آنلاین. دسترسی دانش‌آموزان به تکنولوژی‌های دیجیتالی ۱
 وب‌گردی و یادگیری قوانین وب ۱ - و آگاهی آن‌ها از تأثیر فناوری دیجیتال در یادگیری. مهارت تصمیم‌گیری درست ۱ -
 آشنایی با نحوه خرید و فروش - آنلاین ۲
 آشنایی از میزان اثرگذاری - تکنولوژی‌های دیجیتال بر یادگیری ۲

کدگذاری یافته‌های حاصل از نقش و روش تدریس معلم در توسعه و ایفای نقش شهروندی دیجیتال

تم اصلی	تکرار	کدگذاری محوری	کدهای باز
نقش معلم و روش‌های تدریس	۳۹	معلم به عنوان راهنما و تسهیل‌گر - معلم در نقش راهنما و تسهیل‌گر باشد، ۲ معلمان می‌توانند با مرتبط ساختن موضوعات	افزایش سواد رسانه و توانمندی - کتاب‌های درسی به تجارب زندگی روزمره
		معلمان ۴ - استفاده معلم از فناوری‌های - دانش‌آموزان مسیر تربیت شهروندی دیجیتال را هموار کنند، معلمان می‌توانند از تجارب و مثال‌های مرتبط با زندگی در	معلمان ۴ - استفاده معلم از فناوری‌های - دانش‌آموزان مسیر تربیت شهروندی دیجیتال را هموار کنند، معلمان می‌توانند از تجارب و مثال‌های مرتبط با زندگی در
		مرتبط ساختن موضوعات - تدریس خود بهره بگیرند، معلمان می‌توانند	مرتبط ساختن موضوعات - تدریس خود بهره بگیرند، معلمان می‌توانند
		کتاب‌های درسی به تجارب زندگی - با توانمندسازی خود در جهت آموزش سواد	کتاب‌های درسی به تجارب زندگی - با توانمندسازی خود در جهت آموزش سواد
		روزمره دانش‌آموزان ۱ - دیجیتالی مهم‌ترین عامل تأثیرگذار در جهت	روزمره دانش‌آموزان ۱ - دیجیتالی مهم‌ترین عامل تأثیرگذار در جهت
		بهره‌گیری از روش‌های تدریس - توسعه نقش شهروندی دیجیتال باشند	بهره‌گیری از روش‌های تدریس - توسعه نقش شهروندی دیجیتال باشند
		فعال و مشارکتی ۶	

تشویق دانش‌آموزان به بحث و - معلمان باید راهنماکننده باشند، استفاده
گفتگو ۱ - معلمان از فناوری‌های آموزشی، استفاده
تقویت اعتماد به نفس فراگیران ۲ - از روش‌های نوین و فناوری‌های جدید
پرورش مهارت‌های تفکر انتقادی - در جهت یادگیری، معلمان باید سواد در
۳ حوزه رسانه را فرا بگیرند و به دانش‌آموزان
آموزش دهند، معلم در جریان آموزش از
آموزش‌دهی فوق برنامه‌ای ۲ - بهره‌گیری از روش حل مسئله ۳ -
تکنولوژی‌ها بهره بگیرند، معلم به تقویت
تفکر انتقادی دانش‌آموزان متمرکز شوند،
بهره‌گیری معلم از فضاهای - هدایت دانش‌آموزان در جهت تبدیل شدن
شبه‌سازی شده ۲
تشویق دانش‌آموزان به تولید - به کاربران فعال و خلق‌کننده محتوا، معلمان
محتوا ۱ - می‌توانند برنامه محوری را جایگزین کتاب
محوری کنند، معلمان از روش‌های تدریس
مسئولیت‌پذیری معلم ۲ - فعال بهره بگیرند، معلمان اقدام به اجرای
بسترسازی برای کسب تجربه- فعالیت‌های مکمل در کنار آموزش رسمی
مستقیم ۲ - بکنند، معلم از روش‌های جدید و به روز در
استفاده از روش تدریس - تدریس خود استفاده کنند، استفاده معلمان از
غیرمستقیم ۲ روش‌های دانش‌آموز محوری، استفاده معلمان
استفاده از مثال‌های مرتبط و- از روش تدریس غیرمستقیم، بهره‌گیری معلم
روزمه ۱ - از فضاهای شبه‌سازی شده، استفاده معلم از
استفاده از روش‌های نوین تدریس- روش تدریس مشارکتی، معلم دانش‌آموزان را
۲ به استفاده از تکنولوژی برای تولید محتوای
جذاب تشویق کند، تشویق دانش‌آموزان به
تشکیل گروه‌ها برای بحث و گفتگو، پرورش
مهارت‌های تفکر انتقادی، معلم دانش‌آموزان را
با محتوای از پیش تعیین شده در کتب درسی
مواجه سازد، فراهم کردن بسترهای مناسب
برای کسب تجربه مستقیم، بهره‌گیری از روش
پرسش و پاسخ، طراحی پروژه‌های عملی، به
روز بودن معلم، اتخاذ رویکرد حل مسئله،
فراهم کردن موقعیت‌هایی برای کسب تجربه
مستقیم، آگاه بودن و مسئولیت‌پذیری معلم،
ایجاد جوی صمیمی برای ارتباط و گفتگوی
مؤثر، تقویت اعتماد به نفس فراگیران، استفاده
از رویکردهای تدریس مشارکتی، تقویت
مهارت‌های تفکر انتقادی، تهیه فعالیت‌های
فوق برنامه‌ای برای تربیت شهروندی دیجیتال

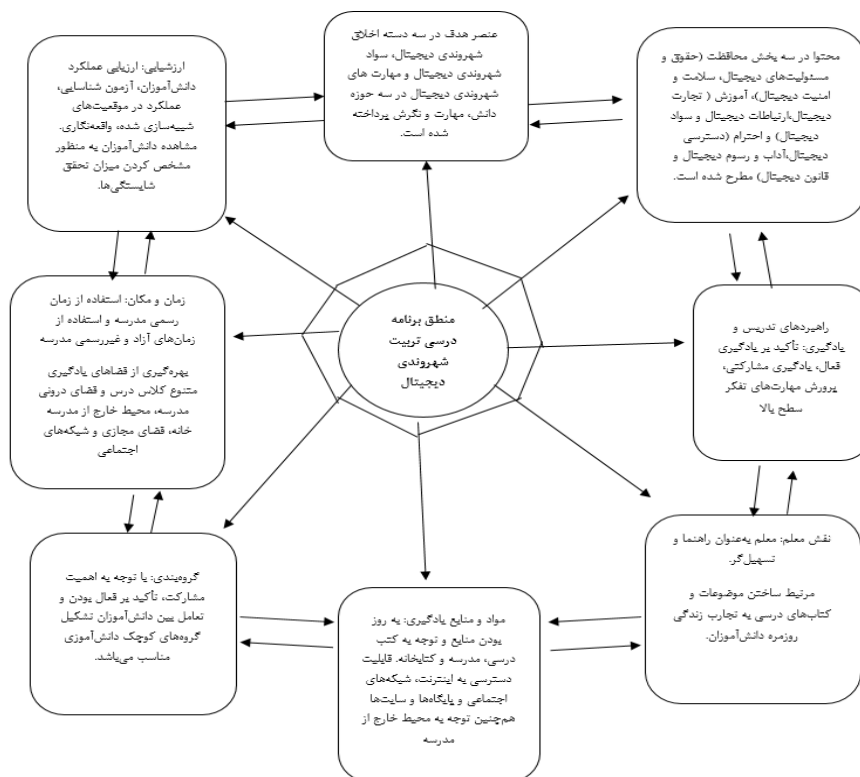
کدگذاری یافته‌های حاصل ارزیابی میزان مسئولیت‌پذیری در استفاده مناسب از فناوری

تم اصلی	تکرار	کدگذاری محوری	کدهای باز
ارزشیابی	۲۱	مشاهده و ارزیابی رفتار ۴ -	ارزیابی رفتار، استفاده از آزمون‌های عملی،
		۱ استفاه از آزمون‌های عملی ۲-	دریافت بازخورد و نظرات والدین، ارزیابی
		دریافت بازخورد و نظرات والدین -	تعقیبی یا ارزیابی پیگیری، ارزشیابی مستمر،
		۲ مشاهده عملکرد و رفتار دانش‌آموزان،	مشاهده عملکرد و رفتار دانش‌آموزان،
		ارزیابی تعقیبی یا ارزیابی پیگیری -	بررسی پروژه‌های فردی و گروهی، ارزشیابی
		۱ تکالیف، ارزشیابی فرآیندی، مشاهده	

- ارزشیابی مستمر ۱ - رفتار، بررسی و مشاهده رفتار دانش‌آموزان،
 بررسی پروژه‌های فردی و گروهی - بهره‌گیری از آزمون‌های برای سنجش دانش
 ۲ و آگاهی دانش‌آموزان، ارزشیابی به صورت
 بررسی و ارزیابی تکالیف ۲ - کیفی باشد، میزان مشارکت در کلاس،
 میزان مشارکت در کلاس ۲ - مشاهده تغییر نگرش دانش‌آموزان، مشاهده
 مشاهده تغییر رفتار در طول زمان - تغییر رفتار در طول زمان، مشاهده تغییر
 ۲ نگرش دانش‌آموزان در طول زمان، ارزیابی
 مشاهده تغییر نگرش دانش‌آموزان - توسط بازخورد والدین، فعالیت‌های کلاسی،
 در طول زمان ۲ ارزیابی عملی، ثبت رویدادهای مهم از عملکرد
 خود ارزیابی و ارزشیابی هم- دانش‌آموزان، انجام پروژه‌های فردی و گروهی،
 گروهان ۱ خود ارزیابی و ارزشیابی هم گروهان، تهیه
 گزارش از رفتار دانش‌آموزان

ویژگی‌های عناصر برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال که حاصل بررسی منابع نظری و مصاحبه با متخصصان حوزه دیجیتال و برنامه درسی می‌باشد در الگوی عناصر دهگانه برنامه درسی اگر جایگزین گردید.

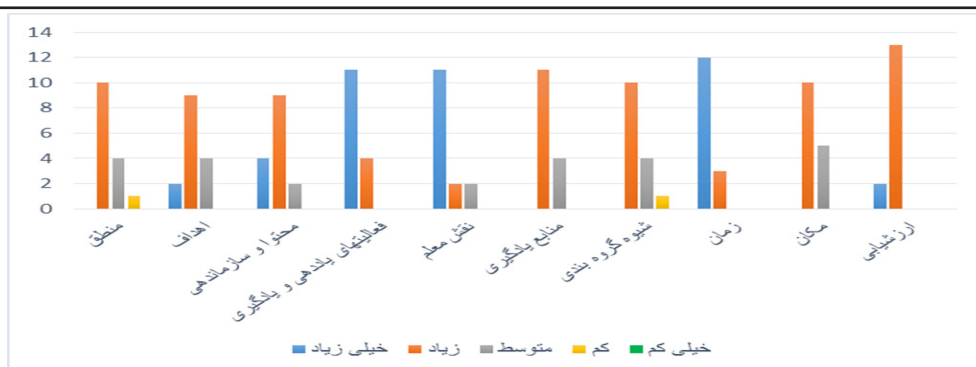
شکل ۱. چارچوب الگوی پیشنهادی عناصر برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال (براساس الگوی تار عنکبوتی اگر)

سؤال ۲: الگوی پیشنهادی برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال براساس رویکرد تلفیق تا چه اندازه معتبر است؟

به منظور تعیین میزان مطلوبیت و اعتبار الگو، الگوی پیشنهادی مورد ارزیابی قرار گرفت. بدین ترتیب که الگوی طراحی شده به همراه سئوالاتی در رابطه با عناصر دهگانه به ۱۵ نفر از متخصصان مطالعات برنامه درسی، تکنولوژی آموزشی و کارشناسان حوزه دیجیتال ارسال گردید. برای تحلیل داده ها از آمار توصیفی استفاده شد. و درصد توافق نظرات متخصصان در سئوالات مرتبط با بخش های مختلف برنامه محاسبه شد.

جدول ۳. توزیع فراوانی دیدگاه های متخصصان نسبت به اعتبار الگوی مطلوب برنامه درسی

خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم		فراوانی و درصد گویه ها
۳	۲	۳	۲	۳	۲	۳	۲	۳	۲	
۰	۰	۱۰	۶۶/۷	۳	۲۶/۷	۱	۶/۷	۰	۰	آیا در الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال منطق ذکر شده کفایت لازم را دارد؟
۲	۱۳/۳	۹	۶۰	۴	۲۶/۷	۰	۰	۰	۰	آیا در الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال مقاصد و اهداف مناسب انتخاب گردیده است؟
۴	۲۶/۷	۹	۶۰	۲	۱۳/۳	۰	۰	۰	۰	آیا در الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال محتوا مناسب انتخاب شده است؟
۱۱	۷۳/۳	۴	۲۶/۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	آیا در الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال فعالیت های یادگیری پیشنهادی مناسب بوده است؟
۱۱	۷۳/۳	۲	۱۳/۳	۲	۱۳/۳	۰	۰	۰	۰	آیا در الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال نقش معلم به درستی تبیین شده است؟
۰	۰	۱۱	۷۳/۳	۴	۲۶/۷	۰	۰	۰	۰	آیا در الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال مواد و منابع یادگیری کفایت لازم را دارد؟
۰	۰	۱۰	۶۶/۷	۴	۲۶/۷	۱	۶/۷	۰	۰	آیا در الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال شیوه گروه بندی دانش آموزان مناسب بود؟
۱۲	۸۰	۳	۲۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	آیا در الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال زمان پیشنهادی مناسب است؟

شکل ۱. توزیع فراوانی دیدگاه‌های متخصصان نسبت به اعتبار الگوی مطلوب تربیت شهروندی دیجیتال

نتایج آمار توصیفی پرسشنامه اعتباربخشی الگو نشان می‌دهد که متخصصان برنامه درسی، تکنولوژی آموزشی و کارشناسان حوزه دیجیتال الگوی پیشنهادی را مناسب ارزیابی کرده‌اند و برنامه درسی طراحی شده با توجه به نظر متخصصان معتبر است.

بحث و نتیجه‌گیری

شهروندی دیجیتال مفهومی گسترده است که باید در تمام برنامه‌های درسی گنجانده شود. آموزش شهروندی دیجیتال در برنامه‌های درسی با رویکرد تلفیقی بهترین روش برای ارتقاء مهارت‌ها و شایستگی‌های دانش‌آموزان می‌باشد. تربیت شهروندی دیجیتال با رویکرد تلفیقی یکی از نیازهای ضروری عصر حاضر است. بنابراین پژوهش حاضر با هدف طراحی و اعتباربخشی الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه صورت گرفته است.

به‌منظور طراحی الگوی برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتالی ابتدا با بررسی و مطالعه مبانی نظری و ادبیات پژوهشی و مقالات مرتبط در خصوص شهروندی دیجیتال و سواد رسانه‌ای و تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته زمینه شناسایی عناصر الگو فراهم شد. براساس یافته‌های به دست آمده الگوی پیشنهادی در قالب عناصر ده‌گانه اگر شامل منطقی، هدف (حیطه شناختی، عاطفی و مهارتی)، محتوا، روش تدریس و فعالیت‌های یادگیری، نقش معلم، منابع یادگیری، گروه‌بندی، زمان، مکان و ارزشیابی است تدوین گردید. یافته‌ها حاکی از آن بود که منطقی و چرایی تربیت شهروندی دیجیتال به کسب مهارت‌ها و شایستگی‌های شهروندی دیجیتالی با رویکرد تلفیقی توجه دارد. یکی از مهم‌ترین دلایل آموزش شهروندی دیجیتال این است که اگرچه کودکان و نوجوانان غالباً از کاربران پایه فناوری هستند اما آن‌ها اغلب مهارت‌های سواد دیجیتالی لازم را ندارند. بسیاری از کودکان و نوجوانان به‌طور کلی در استفاده اساسی از فناوری مهارت دارند اما لزوماً کاربران منتقدی نیستند و بسیاری از آن‌ها مهارت آنلاین و ایمن بودن را ندارند. حمایت از کودکان و نوجوانان برای مشارکت ایمن، مؤثر، انتقادی و مسئولیت‌پذیر در جهانی پر از رسانه‌های اجتماعی و فناوری‌های دیجیتال به‌عنوان اولویت نظام آموزشی سراسر جهان مطرح است. کسب شایستگی‌های شهروندی دیجیتال نمی‌تواند منحصر به یک موضوع خاص متکی باشد. بلکه باید نتیجه ساختار و مکمل بودن چند نوع فعالیت باشد. بنابراین پژوهش حاضر یک رویکرد تلفیقی را پیشنهاد می‌دهد. از آنجا که برنامه درسی تلفیقی قادر است مهارت، نگرش و دانش مورد نیاز دانش‌آموز را به‌طور مناسب و همزمان به او منتقل سازد نسبت به برنامه‌های درسی موضوع محور که مفاهیم را به‌طور مجزا و منفک از یکدیگر ارائه می‌دهند رویکرد مناسبی برای آموزش شهروندی دیجیتال است. بنابراین می‌توان از

طریق برنامه درسی تلفیقی دانش، مهارت و نگرش مورد نیاز را که لازمه فعالیت مؤثر و منطقی در محیط دیجیتال است به دانش آموز منتقل کرد. در تدوین اهداف تربیت شهروندی دیجیتال باید رشد شناختی، مهارت‌ها و نگرش دانش آموزان مورد توجه قرار گیرد. در حیطه شناختی، افزایش آگاهی و درک دانش آموزان نسبت به مفاهیم پایه‌ای شهروندی دیجیتال، آداب و رفتارهای آنلاین، خرید و فروش آنلاین، مسئولیت‌ها و قوانین محیط‌های برخط، آگاهی از مسائل مربوط به بهداشت جسمی و روانی مورد تأکید قرار گرفت که این افزایش دانش و آگاهی دانش آموزان موجب تفکر نقادانه می‌گردد. در حیطه عاطفی، اهداف بر ایجاد و تقویت نگرش مثبت نسبت به برقراری ارتباطات دیجیتالی سالم، ایجاد روحیه احترام و پیروی از قوانین آنلاین، افزایش حساسیت به مسائل بهداشت و سلامت جسمی و روانی و تشویق به استفاده مناسب از فناوری‌ها توجه گردید. اگرچه یادگیری دانش و مهارت‌های عملی برای حرکت در دنیای دیجیتال برای دانش آموزان مهم است، ولی توجه به نگرش‌ها نیز ضروری است. زیرا نگرش‌ها بر مهارت‌هایی که افراد استفاده می‌کنند تأثیر می‌گذارد (جیمز ۲۰۲۱). در حیطه مهارتی، توانایی تصمیم‌گیری مناسب، توانایی تفکر انتقادی و اعتبار سنجی و صحت اطلاعات، رعایت قوانین دیجیتالی و اقدامات احتیاطی مورد توجه قرار گرفت. برای اینکه نسل جوان بتوانند در عصر دیجیتال موفق باشند باید میزان دانش، ارزش‌ها و مهارت‌هایی همچون مدیریت اطلاعات و ارتباطات را در خود تقویت کنند. به‌طور کلی مضامین ناظر بر اهداف برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال بر سه سازه اصلی (شناختی، نگرشی، مهارتی) تکیه دارد مجموع اهداف استخراج شده به سه دسته اخلاق شهروندی دیجیتال، سواد شهروندی دیجیتال و مهارت‌های شهروندی دیجیتال اشاره دارد. محتوا به جهت اینکه دربرگیرنده مطالب و موضوعات آموزشی می‌باشد که قرار است در جهت ایجاد تغییرات شناختی، نگرشی، ارزشی و مهارتی در فراگیران مورد بهره‌برداری قرار گیرد حائز اهمیت است. محتوا نه تنها براساس رشته‌های علمی بلکه براساس نیازها و تجارب فراگیر تنظیم می‌شود نیازها، شرایط و محیط اجتماعی فراگیر تا حد زیادی در انتخاب محتوای تربیت شهروندی دیجیتال مؤثر است. محتوا به‌عنوان مقوله‌محوری نقش اثرگذاری در روش‌های یاددهی و یادگیری، نقش و مسئولیت معلم و ارزشیابی دارد. در برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال، به عنصر محتوا در سه بخش ۱- محافظت (حقوق و مسئولیت‌های دیجیتال، سلامت و امنیت دیجیتال)، ۲- آموزش (تجارت دیجیتال، ارتباطات دیجیتال و سواد دیجیتال)، ۳- احترام (دسترسی دیجیتال، آداب و رسوم دیجیتال و قانون دیجیتال) توجه شد. پس از انتخاب محتوا، توجه به سازماندهی متناسب آن از جمله موارد حائز اهمیت است. چرا که اثربخشی محتوا زمانی بیشتر خواهد شد که از سازماندهی مطلوبی برخوردار باشد در مبحث سازماندهی محتوای برنامه درسی، ساختار برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال با تمرکز بر شکل چند رشته‌ای مورد توجه است. آموزش شهروندی یک مفهوم متکثر و چند چهره است که مفاهیم اخلاقی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، مباحثی مثل حقوق، احترام، برابری، آموزش اخلاق و مهارت زندگی را شامل می‌شود سازماندهی محتوای برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال به صورت چند رشته‌ای و از طریق تلفیق با دروس دیگر صورت می‌گیرد. در رویکرد چندرشته‌ای، یک پدیده، موضوع یا مسئله کلی به‌طور همزمان از طریق چند نظام رشته‌ای و دیسیپلین‌های مختلف مورد بررسی قرار می‌گیرد (احمدی، ۱۳۹۳). در این رویکرد موضوع شهروندی دیجیتال در چند رشته تلفیق می‌گردد و از این طریق مورد آموزش قرار می‌گیرد برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال باید به گونه‌ای سازماندهی شود که در دروس مختلف بر حسب پتانسیل هر یک از آن‌ها مورد مطالعه قرار گیرد. با گنجاندن مفاهیم سواد رسانه‌ای و شایستگی‌های شهروندی دیجیتال در دل دروس مختلف دانش آموزان قادر خواهند بود آموخته‌های خود را با موضوعات مختلف مرتبط سازند و آن را از ابعاد مختلف درک کنند. تلفیق شهروندی دیجیتال با حوزه‌های کار و فناوری، مطالعات اجتماعی، ریاضیات، تفکر و سبک زندگی می‌تواند منجر به ایجاد بستری مناسب جهت آموزش بهینه شهروندی دیجیتال برای نوجوانان در دوره متوسطه شود. با توجه به اینکه تربیت شهروندی

دیجیتال نیازمند مجموعه دانش و مهارت‌ها است. هم‌چنین در دوره متوسطه بر تعداد مفاهیم و اطلاعات دانشی همچون مفاهیم پایه‌ای درباره شهروندی، سواد دیجیتالی، سواد تجاری، دانش نرم‌افزاری و دانش سخت‌افزاری افزوده می‌شود. افزون بر این تربیت شهروندی دیجیتال نیازمند مهارت‌هایی چون برقراری ارتباط، تفسیر، درک، بازسازی و اشتراک اطلاعات، خرید آنلاین است. توجه به دو نوع تلفیق (محتوامحور و فرایندمحور) مورد تأکید است تلفیق در محتوای متون درسی و در مهارت‌های مختلف انجام شود. محتوای درسی زمانی می‌تواند بهترین اثر را بر مخاطب داشته باشد که با روشی مناسب تدریس گردد. عنصر بعدی در الگوی طراحی شده روش تدریس است روش تدریس ایزاری در مسیر دستیابی به اهداف آموزشی و تسهیل کننده انتقال دانش، اطلاعات و فرآیندهای یادگیری است. مبنای انتخاب شیوه‌های تدریس برگزیدن نقشی فعال برای دانش‌آموزان و درگیر نمودن آنان در فرایند یادگیری است. در پژوهش حاضر بر روش تدریس فعال، یادگیری مشارکتی، پرورش مهارت‌های تفکر سطح بالا تأکید شد. استفاده از روش‌های نوین مانند روش حل مسأله، پروژه‌محور، بحث گروهی و روش مشارکتی می‌تواند قابلیت‌های دانش‌آموزان را در مهارت‌هایی مانند پرسشگری، برقراری ارتباط، قدرت تفکر، تجزیه و تحلیل، حل مسأله، ارزش‌گذاری، تصمیم‌گیری افزایش دهد. نتایج پژوهش‌های تقی‌زاده و کیا (۱۳۹۳)؛ صلواتیان (۱۳۹۶) و ربیل (۲۰۱۳) نیز نشان از بهره‌گیری از روش‌های تدریس فعال دارد. عنصر مهم بعدی در الگوی طراحی شده معلم است. با توجه به ماهیت شهروندی، لازم است معلم از روش‌هایی استفاده کند که دارای جهت‌گیری‌های مشارکتی باشد که بتواند دانش‌آموزان را به گونه‌ای فعال با مسائل اجتماعی و شهروندی در محیط‌های برخط درگیر سازد. معلم با ایجاد فضای دموکراتیک کلاس درس و بحث‌های گروهی در امر آموزش شهروندی دیجیتال باعث گسترش آگاهی‌ها، تقویت گفتگوی انتقادی، احترام به عقاید دیگران و پذیرش تکرر و تنوع عقاید در دانش‌آموزان می‌شود در این الگو به نقش معلم به‌عنوان راهنما که با مرتبط ساختن موضوعات و کتاب‌های درسی به تجارب زندگی روزمره دانش‌آموزان و استفاده از روش‌های نوین و فناوری‌های جدید جریان یادگیری را تسهیل می‌کند، توجه شده است. عنصر دیگر الگو، منابع یادگیری است کتاب درسی تنها منبع یادگیری نیست. در کنار کتاب درسی سایر منابع یادگیری مانند منابع مجازی نظیر اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و پایگاه‌ها و سایت‌ها، محیط خارج از مدرسه مثل اولیا و مشاغل می‌تواند میزان یادگیری دانش‌آموزان را ارتقاء دهد. در این راستا ذوکایی (۲۰۱۲) و تقی‌زاده (۱۳۹۳) در پژوهش خود بر تنوع منابع آموزشی تأکید دارند. عنصر بعدی توجه به مؤلفه گروه‌بندی است. در تربیت شهروندی دیجیتال از طریق برنامه درسی دوره متوسطه، گروه‌بندی به دلیل ایجاد تعامل و پویایی بیشتر در میان دانش‌آموزان مورد تأکید است. با توجه به اهمیت مشارکت، درگیری و فعال بودن دانش‌آموزان در فرایند یادگیری مباحث مربوط به شهروندی دیجیتال و گفتگوهای گروهی، همکاری دانش‌آموزان در گروه‌های ۴-۶ نفری مناسب بوده و می‌تواند یادگیری دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد. یافته‌های بدست آمده از پژوهش در حیطه گروه‌بندی دانش‌آموزان با یافته‌های پژوهش ربیل (۲۰۱۵) و چوی (۲۰۲۱) همسو می‌باشد. آنان نیز معتقدند گروه‌بندی دانش‌آموزان در گروه‌های کوچک موجب افزایش و بهبود یادگیری در آن‌ها می‌شود. ویژگی‌های مؤلفه زمان و فضای آموزش در برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال براساس نتایج حاصل از یافته‌های پژوهش به مواردی همچون حجم زیاد مطالب و پیچیدگی محتوا در برنامه‌ها و کتاب‌های درسی و مدت زمان کم و ناکافی برای آموزش استفاده از زمان رسمی مدرسه و بهره‌گیری از تلفیق در زمان برنامه‌های درسی دیگر و استفاده از زمان‌های آزاد و غیررسمی در مدرسه به‌منظور افزایش زمان و عمق یادگیری اشاره دارد. هم‌چنین آموزش صلاحیت‌های شهروندی دیجیتال به دانش‌آموزان دوره متوسطه علاوه بر فضای رسمی مدارس در فضای مجازی انجام می‌گیرد. و ورود به فضاهای میدانی مرتبط با آموزش مؤلفه‌های شهروندی دیجیتال موجب ارتقای اثربخشی آموزش رسمی می‌شود. بنابراین عنصر زمان و مکان در الگوی مذکور انعطاف‌پذیر بوده و محدود به مدرسه و کلاس درسی نیست. یافته‌های حاصل

از پژوهش در مورد عنصر ارزشیابی نشان می‌دهد که شایستگی‌های شهروندی دیجیتال بیشتر جنبه مهارتی دارد. همچنین تربیت شهروندی دیجیتال معطوف به تغییرات در حوزه رفتاری و نگرشی است. بنابراین در فرایند ارزشیابی باید به تمامی رفتارها، عملکرد، مهارت و نگرش فراگیران توجه نمود. در برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال ارزشیابی تکوینی جایگاه مهمی دارد ارزشیابی از عملکرد دانش‌آموزان با یک آزمون کتبی قابل انجام نیست هرچند آزمون کتبی می‌تواند به‌عنوان یکی از شیوه‌های سنجش میزان دانش و اطلاعات و تحقق برخی هدف‌های شناختی مورد استفاده قرار گیرد اما در بعد مهارتی و نگرشی ارزشیابی باید جنبه تکوینی داشته باشد. معلمان می‌توانند به‌منظور ارزشیابی نحوه یادگیری دانش‌آموزان از شیوه‌ها و روش‌های متعددی بهره بگیرند که می‌توان به ارزیابی عملکرد دانش‌آموزان، آزمون شناسایی، عملکرد در موقعیت‌های شبیه‌سازی شده، واقع‌نگاری. مشاهده دانش‌آموزان به‌منظور مشخص کردن میزان تحقق شایستگی‌ها اشاره کرد نتایج پژوهش‌های شهوندپور و سالارکیا (۱۳۹۳) و ریبیل (۲۰۱۳) همسو با این مورد است. در پاسخ به سؤال دوم پژوهش (الگوی پیشنهادی برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال براساس رویکرد تلفیق تا چه اندازه معتبر است؟) یافته‌ها حاکی از آن است که الگوی مذکور براساس نظر متخصصان مناسب بوده و الگو مورد تأیید قرار گرفت. با توجه به نظر متخصصان الگوی پیشنهادی برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال در ابعاد مختلف (منطق، اهداف و مقاصد، محتوا و نحوه سازماندهی آن، فعالیت‌های یادگیری، نقش معلم، مواد و منابع یادگیری، شیوه گروه‌بندی دانش‌آموزان، مکان، زمان و سنجش و ارزشیابی) از اعتبار بالایی برخوردار است.

در دنیای مدرن، جامعه با بحران‌های مختلفی روبرو است که همراه با استراتژی‌های رفتاری نیاز به رویکرد خاصی برای مدیریت دارد. بحران همه‌گیر ناشی از COVID-19 را می‌توان به‌عنوان یک نمونه مشخص در این زمینه در نظر گرفت. شیوع بیماری COVID اهمیت رسانه‌های دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان منبع اصلی اطلاعات و کاربرد مهارت‌های دیجیتالی را بیش از گذشته نشان داد. یکی از موضوعات مهم برای تأکید بر کسب و کاربرد شایستگی‌های شهروندی در محیط‌های دیجیتال، آموزش آنلاین بود که پس از محاصره COVID-19 انجام شد. بنابراین اگر انتظار می‌رود دانش‌آموزان در یک جامعه متمدن فناوری قرن بیست و یکم فعالیت کنند و با هم تعامل داشته باشند شهروندی دیجیتال باید در آموزش عمومی در اولویت قرار بگیرد. با آموزش شهروندی دیجیتال در مدارس و رشد آگاهی در کودکان و نوجوانان، آن‌ها آمادگی لازم را برای زندگی در دنیای دیجیتال، با کمترین حجم از تأثیرات مخرب و رفتارهای نامناسب کسب می‌کنند. با توجه به نتایج این پژوهش و ارائه ویژگی‌های الگو برای تربیت شهروندی دیجیتال لزوم اجرایی کردن آن بیش از پیش نمایان می‌شود.

پیشنهادات

در سطح جهانی اقدامات زیادی از طرف سازمان‌های غیردولتی مثل CSE^۱ و CIC^۲ همچنین در سطح ملی مدرسه سواد رسانه‌ای رسا مجموعه‌ای از برنامه‌های درسی شهروندی دیجیتال با هدف توانمندی و آموزش دانش‌آموزان برای توسعه دانش دیجیتال دانش‌آموزان انجام شده است. اما هنوز هم چالش‌هایی وجود دارد. در این ارتباط مهم‌ترین شرط در استقرار برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال فراهم کردن زیرساخت‌های اولیه برای دسترسی دیجیتالی است. دسترسی دیجیتالی یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های شهروندی دیجیتال است. باستین^۳ (۲۰۲۰) مسائل مربوط به ناعدالتی در دسترسی مجازی و شکاف دیجیتال در کشورهای مختلف را دلیل عقب ماندن آموزش‌های شهروندی مجازی دانسته است.

1. Common Sense Education
2. Cable in the Classroom
3. Bastien

اگر دانش‌آموزان بخواهند نقش شهروندان دیجیتالی را در جامعه اطلاعاتی و شبکه‌ای جهانی که در آن زندگی می‌کنیم، بر عهده بگیرند، باید در پروژه‌های مشترک جهانی با دانش‌آموزان دیگر نقاط جهان مشارکت کنند.

با توجه به اهمیت نقش الگودهی معلمان و تأثیر گفتار و کردار معلمان در تربیت دانش‌آموزان پیشنهاد می‌گردد دوره‌های آموزشی ضمن خدمت جهت توسعه صلاحیت‌های حرفه‌ای، آگاه‌سازی و آموزش تلفیقی تربیت شهروندی دیجیتال برگزار گردد.

گنجاندن شهروندی دیجیتالی در برنامه درسی دوره متوسطه، انواع جدید و مختلفی از ارزیابی را برای دانش‌آموزانی که نقش شهروندی دیجیتالی را بر عهده دارند فراهم می‌کند. معلمان برای ارزیابی رفتار، فعالیت و یادگیری دانش‌آموزان فراتر از طرح‌های سنتی، تست استاندارد و نمرات بیندیشند. معلمان و دانش‌آموزان برای انجام فعالیت‌های آموزشی و روزانه خود از فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات بهره بگیرند.

References

منابع

- Aghazadeh, Ahmed (2015). *The principles and rules governing the process of citizenship education and examining the evolution and characteristics of this type of education in Japan. Educational innovations*, 5(17) (special letter on innovation in citizenship education): 45-66.
- Ahmadi, Parveen (2013). *Designing and organizing curriculum content, an interdisciplinary approach in integrated curriculum*, Tehran: Aizh Publications.
- Arjamandi, Gholamreza (2005). *Media Literacy, Development of Social Science Education*, No. 27, pp. 4-9.
- Azizi, Hossein; Nowrozi, Dariush; Zarei Zawarki, Ismail (2015) *Chapter of cognitive strategies in learning*, third year, (5) 55-40
- Baštien, F., Koop, R., Small, T. A., Giasson, T., & Jansen, H. (2020). *The role of online technologies and digital skills in the political participation of citizens with disabilities*. *Journal of Information Technology & Politics*, 1-14
- Higher Education Council, (2018). Tehran: Ministry of Education.
- Becta (2010). *Digital literacy: Teaching critical thinking for our digital world*. Retrieved May 5, 2014, from www.history.org.uk/file_download.php?ts=1294321749&id=7314.
- Becker, W, S .& Carbo II , Jerry A. and Langella, Ian M. (2010). Beyond SelfInterest: Integrating Social Responsibility and Supply Chain Management With Human Resource Development. *Human Resource Development Review*. 9(2). <http://hrd.sagepub.com>.
- Boyle, Clifton J,(2010). *The Effectiveness of a Digital Citizenship Curriculum in an Urban School*, ProQuest LLC, Ed.D. Dissertation, Johnson & Wales University.
- Buente, W. (2011). *Modeling citizenship offline and online: Internet use, information, and political action during the 2008 election campaign (Unpublished doctoral thesis)*. Indiana University, Bloomington, Indiana, United States.
- Choi, M., & Cristol, D. (2021). *Digital citizenship with intersectionality lens: Towards participatory democracy driven digital citizenship education. Theory Into Practice*, 60 (4), 361–370. <https://doi.org/10.1080/00405841.2021.1987094>
- Coleman, S. & Blumler, J. G. (2009). *The Internet and democratic citizenship: Theory, practice and policy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Coleman, S. (2006). *Digital voices and analogue citizenship: Bridging the gap between*

- young people and the democratic process. Public Policy Research*, 13(4), 257–261.
- Common Sense Education (2015). *Scope & Sequence: Common Sense K-12 digital*
  - Common Sense Media, (2009). *Digital Literacy and Citizenship in the 21st Century, A Common Sense Media White Paper*
  - Council of Europe,(2019). *Digital citizenship Education Handbook, Council of Europe Publishing.*
  - Dawoodian, Leila; Banahan, Maryam; Sattari, Ali (2019). Comparative comparison of the components of citizenship education in virtual and real space with a look at opportunities and threats, *New Educational Ideas*, No. 4, pp. 216-183.
  - De Cindio, F. (2000) *Community Networks for Improving Citizenship and Democracy*. In M.Gurstein (ed.) *Community Informatics*, Idea Group Publ.
  - Donovan,J (2011). *Digital Citizenship in K-12: It Takes a Village, TechTrends: Linking Research and Practice to Improve Learning*, v55 n4 p37-47.
  - Fathi Vajargah, Korosh (2000). *Citizen Education*, Tehran, Fakher Publications.
  - Gleason, B.; von Gillern, S. *Digital Citizenship with Social Media: Participatory Practices of Teaching and Learning in Secondary Education. J. Educ. Technol. Soc. 2018, 21, 200–212*. Available online:https://lib.dr.iasstate.edu/edu_pubs/100 (accessed on 15 July 2020).
  - Hatami, Javad; Armand, Mohammad; Rahimi, Zahra (2018). *Secondary curriculum planning*. Tehran: Samt.
  - Hosseini, Seyyed Mehdi; Fathi Vajargah, Korosh; Haqqani, Mahmoud; Arefi, Mehboobe (2020). The place of virtual citizen education in the official curriculum of the elementary school of Iran’s educational system, *Journal of Educational Sciences of Shahid Chamran University of Ahvaz*, No. 1, pp. 221-252.
  - ISTE standards for students.(2017). Retrieved from http://www.iste.org/standards/standards/for_students.
  - James, C., Weinstein, E., & Mendoza, K. (2021). *Teaching digital citizens in today’s world: Research and insights behind the Common Sense K–12 Digital Citizenship Curriculum*. (Version 2). San Francisco, CA: Common Sense Media.
  - leaders expressed beliefs and current practices. Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (1348693580). Retrieved from <https://0-search-proquest-com.library.acaweb.org>.
  - Lenhart, A., Madden, M., Smith, A., Purcell, K., Zickuhr, K., & Rainie, L. (2009). Teens, kindness and cruelty on social network sites: How American teens navigate the new world of “digital citizenship”. *Pew Internet & American Life Project*. Retrieved from <http://www.pewinternet.org>
  - Lindsay, J., & Davis, V. (2010). *Navigate. Learning and Leading with Technology*, 12-15.
  - Lyons, R. (2012). *Investigating student gender and grade level differences in digital citizenship behavior (Doctoral dissertation)*. Available from ProQuest Dissertations & Theses database.
  - Michelle, Laura (2017). *The perceptions of digital citizenship in middle school learning*. A Dissertation Presented to The Faculty of the Education Department Carson-Newman University.
  - Nielsen, J. (2000) *Designing for the Web*. New Riders Publishing.
  - Norman, D. A. (2002). *The design of everyday things*. Basic books.
  - Payne, J. (2016). *A case study of teaching digital citizenship in fifth*. Available from *ProQuest Dissertations & Theses Global*. Retrieved from <https://0-search-proquest-com.library.acaweb.org>.
  - Ribble, M. (2013). *Digital citizenship for educational change. Kappa Delta Pi Record*,

48(4), 148-151.

- Ribble, M. (2015). *Digital Citizenship in Schools: Nine Elements All Students Should Know (3rd ed.)*. Washington DC: International Society for Technology in Education
- Ribble, M. S., Bailey, G. D., & Ross, T. W. (2004). *Digital citizenship: Addressing appropriate technology behavior. Learning & Leading with Technology*, 32(1), 6-12.
- Ribble, M.(2013). *Digital Citizenship for Educational Change. Kappa Delta Pi*, 48, 148–151.
- Salvatian, Siavash; Hosseini, Seyyed Bashir; Motazadi, Sinai (2016). *Designing a model for teaching media literacy to teenagers, two quarterly educational planning studies*, 6th period, number 10, pages 50 to 74.
- Seraji, Farhad; Attaran, Mohammad (2019). *Application of information and communication technology in the curriculum*. Tehran: Samt.
- Shahvandpour, Razia; Salar Kia, Hamid Reza (2013). *Quran and media literacy with an emphasis on news and journalism, Book and tradition of Quran and Hadith University*, electronic education center, number 5. Pages 51-82
- Snyder, S. E. (2016). *Teachers' perceptions of digital citizenship development in middle school students using social media and global collaborative projects* (Unpublished doctoral dissertation). Walden University, Minneapolis, MN. Retrieved from <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=3607&context=dissertations>
- Sunstein, C. (2001). *Republic.com*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Suppo, C. (2013). *Digital citizenship instruction in Pennsylvania public schools: School leaders expressed beliefs and current practices* (Order No. 3558235). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (1348693580). Retrieved from <https://0-search-proquestcom.library.acaweb.org/docview/1348693580?accountid=9900>
- Taghizadeh, Abbas; Kia, Ali Asghar (2013). "Needs assessment of media education program in schools", *Journal of Communication Sciences*, vol. 15, No. 26, pp. 79-104.
- Zokaii, Mohammad Saeed (2013). *leisure time, consumption and society; Critical discourses*, Tehran: Tisa Publishing.

